

PETSERIMAA SETODEST JA NENDE KEELEST 2010.-2011. AASTA VÄLITÖÖDE PÕHJAL

GRETHE JUHKASON, ANDREAS KALKUN,
LIINA LINDSTRÖM, HELEN PLADO

1. Sissejuhatus

Projekti “Keelealased välitööd Eestis ja Loode-Venemaal”¹ raames on käidud kahel korral Vene Föderatsiooni koosseisu kuuluv Petserimaal setode keelt ja kultuuri uurimas-salvestamas. Esimene ekspeditsioon toimus 18.–28.07.2010, teine 18.–26.07.2011, osalejateks Andreas Kalkun (ERA), Liina Lindström (TÜ), Grethe Juhkason (TÜ), Tiit Sibul (ERM), Kristel Uihoaed (TÜ), Helen Plado (TÜ), Ellen Niit (TÜ), Petar Kehayov (TÜ), Triinu Laar (TÜ). Mõlemal korral oli välitööde eesmärgiks seto keele ja pärimuse kogumine ning grammatiliste nähtuste kaardistamine.

Käesoleva artikli eesmärk on anda ühelt poolt lühike ülevaade välitöödest ja Petserimaal elavatest informantidest, teiselt poolt esitada tähelepanekuid pärimuse kogumisest ning seto keelest, mida tänapäeval sealpool piiri kuulda võib. Kuna kogutud materjalide analüüsimine alles käib, ei pretendeeri keeleülevaade mingil moel ammendavusele, küll aga osutab nähtustele, mille uurimine võiks edaspidi huvitavaid tulemusi anda.

2. Petserimaa setode taustast

Välitööde esimeses etapis üritasime välja selgitada, kus ja kui palju setosid Petserimaal tänapäeval elab. Kuna meil ei olnud kasutada ühtki registrit või muud allikat, alustasime teadaolevatest inimestest. Välitööde käigus on meile nimetatud 210 Petserimaal ja Pihkvas elavat setot. Kindlasti ei ole me jõudnud kõigi seal elavate setodeni, aga suure tõenäosusega neid oluliselt üle

---

¹ Projekt kuulub riiklikusse programmi "Eesti keel ja kultuurimälu" (nr 10202).

300 tänapäeval Petserimaal ei ela. Seda kinnitavad ka Vene Föderatsiooni soome-ugri rahvaste kohta esitatud andmed (vt <http://www.afunrf.ru/narodyi/seto/>), mille järgi on 2002. aasta rahvaloendusel end setona määratlenud 170 inimest Petseri rajoonis, neist 31 Petseri linnas. Võrdluseks: Petseri rajooni setode arv 1944. aastal on olnud hinnanguliselt 5600, 1959. aastal 4600, 1970. aastal 1650, 1989. aastal 950 (Lõuna 2003: 129, Jääts 1998). Petserimaal elavate setode arv on seega järjepidevalt langenud. Piiride sulgemine 1990ndate alguses sundis paljusid otsustama, kas jääda kodukohta või tulla Eestisse. Eestisse kolimine on tänaseks üldiselt pidurdunud, jäänud on need, kes on otsustanud kodukohta jääda. Siiski oli ka meie informantide hulgas veel neid, kes kaalutlesid võimalust Eestisse kolida või saatsid lapsi Eestisse õppima (ja hiljem tööle).

Nagu öeldud, saime andmed setode kohta inimestelt küsimise teel. Seetõttu oleme jõudnud vaid nende setodeni, keda kogukond setodeks peab. Kogukond peab setodeks seto keelt kõnelevaid inimesi, kes on käinud eestikeelses koolis – kas kohalikus külakoolis (mis toimis veel 1970ndatel) või Petseri 2. keskkoolis, mis külakoolide võrgustiku hääbumise järel on olnud peamine eestikeelse hariduse andja Petseri rajoonis. Vene koolis käinuid meile reeglina ei nimetatud, ehkki tõenäoliselt on ka nende hulgas seto identiteediga inimesi. Eestikeelsel kooliharidusel on seega setode kogukonna kujundamisel väga oluline roll.

Setod on Venemaal kuulutatud omaette rahvuseks. Nimelt viidi 17. juunil 2010 Vene Föderatsiooni valitsuse otsusega Venemaa väikesearvuliste rahvuste nimekirja muudatus ning sinna kanti 46. rahvusena ka setod. See on kaasa toonud Vene riigi mõningase seto kultuuri toetamise. Näiteks on Pihkva oblasti kuberner Andrei Turtšaki initsiatiivil välja töötatud setode kui unikaalse rahvakillu säilitamise programm kuni aastani 2014, mis hõlmab turismi, ettevõtluse, külamajanduse ja teedevõrgu arendamist ning haridust ja kultuuri. (Lõunaleht) Petseri rajoonis Radaja külas on rajatud ka seto muuseum, kus saab tutvuda seto talukultuuriga ning maitsta rahvustoite. Vene riik on rahastanud ka juba traditsiooniks saanud Radaja festivali, mida peetakse suurejooneliselt traditsioonilise maarjapäeva kirmaski asemel.

Välitööde käigus oleme intervjuerinud 70 inimest. Ajaliselt teeb see kokku ligi 100 tundi salvestusi, nende hulgas on ka umbes 6 tunni jagu videoülesvõtteid. Salvestused sisaldavad nii vestlusi kui ka keeleandmete küsitlusi. Järgnevalt anname põgusa ülevaate küsitletud inimestest ja nende hoiakutest.

2.1. Vanus

Suurem osa ehk kolm neljandikku küsitletutest on sündinud 20. sajandi esimesel poolel, neist omakorda suurem osa ehk ligikaudu kolm neljandikku on sündinud 1930ndatel ja 1940ndatel aastatel. Intervjueeritavate vanuseline jaotumine on kokkuvõtlikult ära toodud tabelis 1.

Tabel 1. Küsitletute vanuseline jaotumine kümnendite kaupa.

sünd enne 1930	16
1931–1940	18
1941–1950	18
1951–1960	8
1961–1970	9
1971–1980	1

2.2. Külad

Tänapäeva Petseri rajooni pindala on 1300 km². Ametlike andmete kohaselt elavad setod 48 asulas Petserimaal, lisaks veel Petseris (<http://www.afunrf.ru/narodyi/seto/>). Lisaks põliste seto küladele, kus tänapäeval elab tüüpiliselt 1–3 setot, on setosid ka varasemates kolhoosikeskustes Podlesjes, Uue-Irboskas, ka Pihkvas. Üksikud setod elavad ka külades, mida varem peeti pigem vene küladeks (nt Kuusinita²).

---

² Kuusinita küla on saanud setode venestumisest kirjutavas diskursuses märgilise tähenduse, kuna Jakob Hurt oma krestomaatilistes kirjutustes just seda küla venestumisega seoses mainib. Jakob Hurt tõmbas "Setukeste lauludes" avaldatud setode asuala märkival kaardil Kuusinitsale kaks rohelist joont alla, mis pidi märkima "kanget ehk

Elukoha järgi vaadatuna on inimesi küsitletud kokku 30 asulast (Petseri kaasa arvatud), need on esitatud tabelis 2. Kuna meie öömaja oli mõlema retke ajal Raakva külas, on enim salvestusi Irboska nulgast³, vähem mujalt (peamiselt Tsätski ja Keerä nulgast).

Tabel 2. Asulad, kus setosid küsitleti (sulgudes küsitletute arv).

(G)nilkina (1)	Mahnova (2)	Saptja (1)
Alaotsa (1)	Molniga (1)	Sokolova (3)
Gagarina (1)	Pankjavitsa (2)	Zadrebija (1)
Herkova (1)	Petseri (14)	Zagorje (2)
Jaamistö (1)	Podlesje (4)	Zalesje (4)
Kossilka (1)	Pörstö (1)	Tendüva (2)
Kuusinitsa (2)	Raakva (1)	Trofimkova (2)
Laura (2)	Rissova (4)	Trönnö (5)
Lõkova (2)	Sabelina (2)	Ugarjova (1)
Lõpolje (1)	Saltanova (2)	Vana-Irboska (3)

2.3. Kooliharidus

19. sajandi keskel asutati esimesed venekeelsed koolid Petserimaal. Tegemist oli semstvo- ja kirikukoolidega, kus peale lugemise ja kirjutamise õpetati ka arvutamist, usuõpetust ja laulmist. Lisaks ametlikele õppeasutustele olevat tegutsenud näiteks Kossilka ja Jaaska külas karjudest rändõpetajad, kes said pere-meestelt laste koolitamise eest prii ülalpidamise (Setumaa 1928:

---

täielist venestamist” (Hurt 1904: XIV). 1921. aastal Kuusinitsas rahvus- ja karskuskoosolekut pidanud Villem Ernits väidab, et venestunud Kuusinitsa külas elab 22 venekeelset perekonda, kuid ometigi leidub veel “8-9 vanameest”, kes seto keelt oskavad (Ernits 1921: 3). Setumaa koguteoses mainitakse, et kuigi Kuusinitsa oli veel 1886. aastal Hurda artikli järgi seto külade hulgas, “kuulub nüüd venekülade sekka, olgugi et dr. J. Hurt sealt ühti kui teisi setu jälgi on leidnud” (Setumaa 1928: 196).

³ Nulgad Hurda (1904) põhjal, vt ka Lillak 2009.

88). Kuigi on teada ka setodest õpetajaid, olevat õppekeeleks olnud vene keel ning peamiseks eesmärgiks venekeelse lugemise ja kirjutamise õpetamine. 1871. aastal asutati Petseris kaheksaklassiline venekeelne ministeeriumikool, kuid suurem osa setodest jäi endiselt igasuguse koolihariduseta. 1885. aasta loenduse järgi oli setode hulgas 80 kirjaoskajat (*ibid.*: 92). Jõukamad setod panid oma poegi kooli, et need saaksid vene keele oskuse tõttu võimaluse sotsiaalseks tõusuks (vt Jääts 1998: 32). 19. sajandi lõpus asutati mitmeid venekeelseid kirikukooli ning sel ajal suurenes ka Petserimaal koolis käivate laste arv 150ni (Setumaa 1928: 92). Venekeelne haridus võis tähendada assimileerumist, kuid leidis ka näiteid setodest, kes vaatamata kõrgele töökohale venekeelses keskkonnas ei unustanud oma seto identiteeti. Näiteks seto päritolu Velikije Luki kloostriülem isa Arkadi kogus seto rahvalaule ja saatis Jakob Hurdale (vt Hurt 1904: XI).

Petserimaa eestikeelsete külakoolide võrgustikule pandi alus Petserimaa liitmisel Eesti Vabariigiga Tartu rahu järel 1920. aastal (vt ülevaadet Lõuna 2003: 46–58). Veel 1960-1970ndatel oli külakoolide võrgustik osalt säilinud ning setod said oma esimese hariduse reeglina lähimas külakoolis. Hiljem pärast külakoolide sulgemist tõusis oluliseks keskuseks Petseri 2. keskkool. Seega on vanem põlvkond reeglina õppinud kodulähedases eestikeelses külakoolis ja hilisem põlvkond Petseri 2. keskkoolis, kus elati internaadis.

Meie poolt küsitlute haridustase ulatub algharidusest (minimaalselt 3 klassi haridust) kõrghariduseni, viimane on siiski harv. Alg- ja põhiharidus on omandatud peamiselt kohalikes koolides kas kodukülas või selle lähedal. Keskharidus on omandatud peamiselt Petseri 2. keskkoolis, üksikutel juhtudel mõnes Eesti keskkoolis (nt Misso keskkoolis, Värska õhtukoolis, Meremäe keskkoolis, Võru keskkoolis) või tehnikumis (Räpinas, Tallinna ehituskoolis, Helme kutsekeskkoolis). Kõrgharidus on omandatud kas Eestis või Venemaal (Tartu pedagoogilises koolis, Tartu ülikoolis, Pihkva pedagoogilises koolis, juuraõpingud Moskvas).

Alg-, põhi- ja keskharidus on peaaegu alati omandatud eesti keeles, ainult üks küsitletu on õppinud algusest peale Petseri

vene koolis. Kõrgharidus on omandatud kas eesti või vene keeles, vastavalt sellele, kas seda on tehtud Eestis või Venemaal.

Tähelepanu väärib fakt, et paljud segaperedest pärit 1960ndatel sündinud inimesed on käinud eestikeelses koolis ka juhul, kui nad on pärit segapererkonnast, kus ema oli vene rahvusest. Seega on seto küla veel 1970ndatel-1980ndatel olnud väga tugev ning selliste perede lapsed mitte ei venestunud (nagu tänapäeval), vaid on peetud vajalikuks panna laps eestikeelsesse kooli.

Praeguseks on külakoolide võrgustik Petserimaal hävinud ning eestikeelset kooli enam ei ole. Enamik seto lapsi käib Petseri lingvistilises gümnaasiumis (endine Petseri 2. keskkool), milles on eesti keele tunnid neli korda nädalas, ent muidu on tegemist venekeelse kooliga. Sellega seoses on sünenud uued probleemid: sellesse kooli tekkis konkurss ning paljud seto lapsed ei pääsenud sinna. Eriti keerulises seisus on maal elavad lapsed, sest bussiliiklus on vilets (see sõltub muidugi ka elukohast), oma transport peredel reeglina puudub. Nii jääb ainsaks valikuks Petseri internaatkool, mitte aga eesti keele õpetusega lingvistiline gümnaasium.

2.4. Kontaktid Eestiga

Kõikidel küsitletud setodel on sugulasi Eestis (erinevates Eesti piirkondades), kusjuures mõnel on kõik sugulased Eestis. Sugulastega kohtumine sõltub suguvõsast: mõned käivad omavahel läbi tihedamini, mõned harvemini. Oli ka keelejuhte, kes ütlesid, et teavad, et Eestis on sugulasi, kuid omavahel ei suhelda.

Sugulastega kohtumisel kasutatakse nii seto kui ka eesti keelt. Üks informant Petserist kurtis, et lapselastel on tekkinud keeleprobleem: Eestis elavad lapselapsed ei oska vene keelt, Venemaal elavad lapselapsed aga ei oska ei eesti ega seto keelt, mistõttu lapselaste ühine keel on hoopis inglise keel.

Osa küsitletutest külastab Eestimaad tihti (nt kuus korra), osa külastab harva (mõned korrad aastas), mõned ei külasta Eestit üldse. Mitmed ütlesid, et varem külastasid Eestit tihemini.

Mõned keelejuhid elavad Petserimaal ainult suveperioodil, aga talve ajal elavad mujal, nt Tartus või Kaliningradis (laste juures).

2.5. Eesti meedia jälgimine

Petserimaa setode jaoks on Eesti meedia üsna oluline. Eesti televisiooni jälgisid paljud enne digi-TV tulekut (01.07.2010), praegu teeb seda mõni üksik (need, kellel on õnnestunud hankida endale digiboks, aga ka sel juhul on raskusi leviga). Eesti raadiojaamu, nt Elmarit, Vikerraadiot või Klassikaraadiot, kuulatakse väga palju. Kui ajalehti loetakse, siis eesti ajalehtedest loetakse kõige rohkem Setomaad, muu ei ole reeglina kättesaadav. Samas leidis ka keelejuhte, kes ei jälgi üldse eestikeelset meediat.

2.6. Keelekasutus

Küsitletud on oma vanematega suhelnud peaaegu alati seto keeles, üksikutel juhtudel ka vene keeles (kui üks vanematest või vanavanematest on olnud vene rahvusest).

Abikaasaga suhtlemine on rohkem kui pooltel informantidel toimunud vene keeles, s.t segaabelud on väga tavalised. Siiski oli päris palju ka neid, kes kõnelesid abikaasaga seto keeles, üksikutel juhtudel ka eesti keeles (kui abikaasa on olnud eestlane).

Lastega kõneldakse seto, vene või eesti keeles – vanemad vastajad kõige rohkem seto keeles, kuid keskealised ja nooremad nii seto kui ka vene keeles.

Praeguse aja lapsed on enamasti kakskeelsest perest ja vene orientatsiooniga (domineerivaks keeleks on vene keel). Oli ka neid, kes on teadlikult orienteeritud Eestile – ehkki laste kodune keel on vene keel, pannakse lapsed Petseri lingvistilisse gümnaasiumisse (end. Petseri 2. keskkool), kus õpetatakse eesti keelt, et neil edaspidi oleks võimalik Eestis õppida.

Eesti keelest said aru kõik küsitletud, sellele on pannud aluse eesti kirjakeeles toimunud kooliharidus. Ka suhtlustasandil rääkimisega saavad kõik eesti keeles hakkama, mõnele valmistab raskusi kirjutamine, mõnele kõnelemine. Oli ka keelejuhte, kes intervjuu käigus järjekindlalt kasutasid eesti keelt või rääkisid eesti ja seto keelt segamini. Samas mõnes teises situatsioonis kasutavad nad igapäevaselt seto keelt (nii oli näiteks kahe endise eestikeelse kooli õpetajaga).

Vene keelega küsitlertel üldjuhul probleeme polnud, saadakse aru ja osatakse ka vastu rääkida, mõnele valmistab raskusi kirjutamine. Vene keelt osatakse nooremas ja keskmises põlvkonnas paremini kui eesti kirjakeelt. Osa küsitlertest valdab vene keelt väga hästi. Vanema põlvkonna hulgas oli siiski ka neid, kes vene keelt eriti ei osanud.

Praegusel ajal räägitakse eesti keelt kas vähe või üldse mitte, kui räägitakse, siis (Eestis elavate) sugulastega või lastega (lastelastega) või nooremate setodega. Vene keelt kõneldakse sagedasti, nt asjaajamisel, abikaasa ja lastega, naabritega.

3. Pärimuse kogumisest

Kuna meie üheks eesmärgiks oli ka seto pärimuse jäädvustamine, siis järgnevalt väike ülevaade meie Petserimaa välitööde sellest aspektist.

Tegime välitöödel küllaltki vabavormilisi intervjuusid. Nii teemad kui vestluste pikkused olid väga varieeruvad, sõltuvalt vestluspartneri valmisolekust, teadmistest ja huvist. Võimaluse korral kohtusime inimestega korduvalt. Selline lähem tutvus andis võimaluse jõuda parema kontaktini. Korduvalt külastatud inimeste juures oli kogumine lihtsam, “jutu peale saamine” toimus lihtsamini ka keerulistes oludes või suuremas seltskonnas. Lähem tutvus muutis kogumissituatsiooni loomulikumaks ja enam dialoogiliseks: informantidel oli enam teavet meie ja meie tegevuse kohta ning mõlemad vestluspooled olid suhtlusest võrdselt huvitatud.

N-ö vanast pärimusest keskendusime enim usundilisele pärimusele ning uurisime rahvapäraseid õigeuspraktikaid ja tõlgendusi. Kuna rahvausundi õigeusuga seotud aspekte (kui “uut” ja “venepärast”) on varasemad kogujad sageli vähemväärtuslikuna kõrvale jätnud ning keskendunud peamiselt laulupärimuse ja usundi “eelkristliku” osa jäädvustamisele, oli meie kogumistöö omamoodi lünkade täitmine. Uurisime, millised olid külades ja peredes igapäevased religioossed praktikad ja usuelu, milline oli religioosne aastaring ning mismoodi kirikud, tsässonad, pü-

had paigad ja ristikäikude marsruudid määrasid areaali, mida tunti ja kus liiguti.

See, millised religioossed praktikad olid vestluspartnerile tuntud ning milliseid traditsioone järgiti, sõltus sageli vanusest, nagu ka see, kuidas esitleti või tõlgendati oma üleloomulikke kogemusi. Kaduv ja põnevaim osa religioosest pärimusest on õigeusu kohalikud tõlgendused, mis on tänapäeval nivelleerumas üldisemaks õigeuskiriku pärimuseks seoses setode arvu vähenemise ja koguduste venestumisega, aga ka religioosse kirjasõna laiema leviku, vanema põlvkonna kadumise ning nooremate usuleigusega. Mälestused palverännakutest (*ristega kaumine*), kohalikest imettegevatest ikoonidest ja pühakohtadest (kloostrid, kirikud, tsässonad, aga ka allikad) ning lood setode asualal tegutsenud pühameestest (Mõla küla Matvei ja Onufri, Ilkandra jt *passatajaq*) on originaalne osa rahvalikust vagadusest. Mõla külas tegutsenud õndsas Matvei ja temast sajandeid varem tegutsenud püha Onufri kohta käiv pärimus on kohati segunenud, kuid leidub ka inimesi, kes teavad Matvei sugupuud ning selle seost setodega. Lugusid pühakutega või pühade kohtadega seotud imelistest tervenemistest või pühakute ilmumisest unedes rääkisid isiklike kogemusjuttudena siiski pigem vanemad inimesed, noored rääkisid neid lihtsalt kui vanu ilusaid jutte.

Suurem osa meie vestluskaaslastest olid naised, kes on traditsiooniliselt patriarhaalses seto külas olnud meestega võrreldes piiratuma liikumisvabadusega ning kelle käitumine on olnud normeeritud. Seoses traditsioonilise kodukesksuse ning alalhoidlikkuse ja konservatiivsusega on seto naised üldiselt ka paremad kohaliku pärimuse tundjad ning vanade tavade ja kommete elushoidjad. Samas polnud vanus ja sugupool siiski ainsad kriteeriumid, mis määrasid, kui hea jutustaja või kui rikas pärimuse poolest keegi oli.

Lisaks religiooni ja rahvausundit puudutavatele teemadele kõnelesime ka muudel nostalgilistel “vana aja elu” puudutavatel teemadel. Elulooline ja perepärimuslik vestlus viis aga sageli ka aktuaalsete teemadeni (piir, suhted külas, pension, hinnad,ervis, arstiabi, sugulased jne). Sellistel teemadel rääkides tuli välja inimeste orientatsioon ning suhtumine elusse Petsserimaal. Suhtumine sõltub nii pragmaatilistest asjadest nagu kinnisvara ja

sugulaste siin- või sealpool piiri olemine. Hakkamasaajad arvestavad, kas pensioni oleks kasulikum välja võtta Eestist või Venemaalt või kas ravida hambaid Rāpinas või Pihkvas. Vanematel ja viletsamatel on keerulisemad probleemid.

Kuna tänane Petserimaal elav setokeelne kogukond pole kuigi suurearvuline, seostuvad välitöödega ka mitmed eetilised küsimused. Kogukond on nii väike, et kui paari nädala jooksul paljude inimestega paaritunniseid kõnelusi pidada, saab väga palju teada rühmas valitsevate võimuhete, hierarhiate ja jõujoonte kohta. Välitöödel kohatud inimesed tunnevad üksteist või on üksteisega suguluses ning selles võrgustikus süvaintervjuusid tehes võib uurija sattuda keerulisse olukorda, kus tal on palju intiimset ja tuleohtlikku infot.

4. Tähelepanekuid keelest

Setomaal kõneldavat keelt on käsitletud nii võru keele idarühma kuuluva murrakuna (nt Keem 1997) kui ka omaette murdena (Pajusalu 2000, Pajusalu jt 2002). Igal juhul on seto keelel palju ühisjooni võru idarühmaga (Keem 1997; Keem, Käsi 2002), samas on häälikulises süsteemis just seto alal aset leidnud hulgaliselt uuendusi võrreldes ülejäänud lõunaeestiga (Pajusalu 1999).

Setod ise räägivad seto *keelest* ning usuvad, et Võrumaal räägitav keel on mitmete oluliste tunnuste poolest setode omast erinev. Kuna ajaloolistel ja religioonist tulenevatel põhjustel on Võrumaa ja Setomaa moodustanud kultuuriliselt küllaltki erinevad piirkonnad, tajuvad paljud setod võro keelega kõrvutamist või Võru murde murrakuks arvamist oma keelelises autonoomsuses kahtlemise ja solvanguna.

Setomaal kõneldavat keelt on ka mõnede eesti keeleteadlaste poolt käsitletud kui eesti kirjakeele eest aja jooksul taanduvat vanapärast nähtust. Näiteks Julius Mägiste peab oma Petserimaa uurimisajaloolises ülevaates seto “omamurdeliste” teoste väljandmist 1920. aastail keelelis-kultuurilistes kohanemiskustes setode järeleaitamiseks ning asjatuks setode intelligentsuse alahindamiseks, kuna “läänelise penetratsiooni” tulemusena võrsus

peagi Petserimaaltki “tubli kogu” eesti haritlasi (Mägiste 1957: 166).

Ala, kus keelematerjali oleme kogunud, on peetud seto keeleala idarühmaks (Pajusalu jt 2002), kus peaks keelekasutus ühelt poolt olema eriti vanapärase, kuid teiselt poolt peaks sel alal olema ka kõige rohkem vene mõjusid. Järgnevalt käsitlemegi lähemalt teatud keelejooni, mida võib leida ka keeleretkil kogutud materjalist.

4.1. Vanapärased keelejooned

Petserimaal võib kuulda üsna vanapärasest seto keelt. Kuigi keelejuhid on käinud eesti koolis, ei ole nende keeles kuigi palju eesti mõjusid. Siin aga ei anna me ammendavat ülevaadet praegu Petserimaal kõneldavast keelest, vaid esitame loeteluna morfo-süntaktilisi keelejooni, mis eriliselt kõrva jäid.

1. Kui Keem (1997: 28) väidab, et Võrumaal on *a*-mitmust üles kirjutatud vaid väga vanade inimeste keelest ja et nooremad põlvkonnad kasutavad *a*-tunnuse asemel *õ*-tunnust, siis Petserimaa setode keeles on *a*-tunnus endiselt säilinud, nt **tütreakkää** *peräst*; *sis oll' iks inäbä talla*; *esä oll' mõtsavaht*, *tuu käest saimi iks palkka ja matõrjali*.

2. Mitmed küsitatud keelejuhid kasutavad oma jutus ainsuse 2. pöörde lõppu *-de*, mida S. Iva on pidanud tänapäeval harvaesinevaks variantiks ning mida on ka varasemates ülestähendustes olnud vähem kui lõppu *-t* (Iva 2007: 83). Ka meie läbitöötatud materjalist ei olnud *-de* ühegi keelejuhi ainuke ainsuse teise pöörde marker, kuigi see tundub esinevat sagedamini kui *-t*. Sagedasti kasutatakse *de*-lõppu juhul, kui kõneleja kasutab 2. pöört kas üldisikuliselt (nt *lähebäs läät*, *sis sa kuulõdõ*, *ku läte juusk*; *kõik om väega kavvõndahõ kuulda*, *ku sä timä niimodi --ropsidõ*) või endast rääkides (keelejuht oma vene keele oskuse kohta: *noh iks är läbi saadõ ku pallõ iks*). Siiski ei ole *de*-lõpp seotud vaid üldisikulise kasutusega, seda võib kasutada ka mujal kui üldisikust või endast rääkides ning sugugi mitte iga kord, kui üldisikust 2. pöört kasutades räägitakse, ei markeerita verbivormi *de*-kujulise pöördelõpuga (nt *sa suurõh paastuh viit na peeleg vällä*).

Tuleb aga mainida, et nii *t-* kui *de-*lõpp on idasetos siiski kasutusel peamiselt olevikus. Lihtminevikus on tendents isikulõppude kadumisele (vähemalt teatud verbitüüpides), nt *maq käve*, *saq käve(q)*, *timä käve*, *miq käve(q)*, *tiiq käve(q)*, *nimäq käveq*. Tõenäoliselt on siin tegemist vene keele mõjuga, kus minevikus isikulõppe ei ole, on ainult partitsiibi tunnus, sugu ning arvu markeeriv tunnus. Pöördelõppude kasutamise osas on erinevusi ka seto ala sees: Petserist itta jäävatel aladel (Irboska nulk) on tendents isikulõppude kasutamise vähenemisele minevikuaegades, põhjasetos (Tsätski nulk) aga mitte, seal kasutatakse isikulõppe oluliselt sagedamini, nt *hüä*, *et tullidõ*; *lätsivä jalagaq*, *kävevä ker'koh* (näited Lõpolje külast).

3. Seto keeles, nagu ka eesti keeles ühildub täiend põhjaga käändes ja arvus, kuid nagu võru keeleski, on ühildumine laiaulatuslikum kui eesti ühiskeeles. Näiteks tuleb kogutud keelematerjali hulgas esile täielik ühildumine rajavas käändes (*seoni aoni*), samuti sõna *oma* ühildumine järgneva nimisõnaga (*õgaüts umast kotost käve*). Ka liitsõna täiendosa ühildub põhiosaga käändes ja arvus (*noorõhpõlvõh olle ringmänguq jah*). Lisaks esines keelematerjalis ka deminutiivsufiksist ühildumist, nt *taakõsõ rii-kesega*. Samas ei ole see erinevalt arvu- ja käändeühildumisest kohustuslik.

4. Keelejuhid kasutavad aktiivselt momentaansust väljendavat *hUt*-tuletusliidet (*kaehuda*, *ku ossaq tõmmatas maaha* (sellega osutati lammaste tegevusele); *ku tä liina tull --*, *sis yks kõge keerahudi* *siiaq ka*, *käve ärq*; *kombain rapsahut mu maaha*), mis Keema (1997: 20) järgi on nii vana tuletusliide, et seda ei kasutata enam mujal kui Ida-Rõuges, Vahtsõliinas ja Setos. Siiski esineb *hUt*-tuletisi ka Lutsis, üksikuid näiteid on ka Räpinas ja Kraasnas (Juhkason 2011: 52). Seega on tegemist idapoolse levikuga tuletusliitega.

5. Eitusest pruugitakse valdavalt tagaeitust, seejuures võib tagaeitus olla nii rõhuline (nt kui eitab eelpool esitatud väidet või vastab küsimusele eitavalt: *ja kõgõ*, *ku imä elli*, *oll timä oll pernaanõ* – *imä iks olõ-õs pernaanõ*) kui ka rõhuta (*võip-olla tä kunagi olõ-õi tuud mõtõlnu*, *et tä lätt vargilõ*; *minu arvatõh võip-olla tuul aiga olõ-õs vast Eesti kuuli*). Esineb ka kahekordset eitust. Samamoodi nagu Lindström (1997: 150–153) on näi-

danud võru keele materjali peal, kasutasid ka meie keelejuhid kahekordset eitust peamiselt selleks, et rõhutada ja/või näidata oma väite kategoorilisust (*a meil siin setokõisi **olõki-i** inämb pallo **jääno-ei**; ma katskümmed aastat **elü-s** siin **es**; muido **tulõ-i** säält siimnekese **ei** vällä*). Kuigi enamasti on mõlemad eitussõnad samas ajavormis, on ka juhte, kus üks eitussõna on minevikus, teine aga olevikus, seejuures näitab tegelikku aega eitussõna, mis on verbiga tihedamalt seotud, nt *mi lihtsalt saa-s sis tuul aiga tuust **ei** arvo*.

6. Järjepidevalt kasutatakse Petserimaal vanemas võru keeles tuntud kogejakonstruktsiooni, mille puhul on kogemissündmuse stiimul (ehk see, mis põhjustab kogejas teatud seisundi) markeeritud osastava käändega, mitte aga seestütlevaga, nagu eesti keeles tavaline. Näiteks lauseis *Mul oll' hallõ **timmä*** ning *Latsõlõ sai **tuud** nii pallo viländ* on stiimuleiks olevad asesõnad *timmä* ja *tuud* osastavas käändes (eesti keeles kasutatakse samas positsioonis seestütlevas käändes noomenit). Stiimulit markeeritakse partitiiviga ka laiemalt, nt *nääq ollivaq **kedägi** hiitini; mä **tedä** tunnõ-õs vajadust*.

7. Ka võrdlusstruktsioonis kasutatakse enamasti võrdlusalise markeerimiseks partitiivi: *Tä om lõbusap **minno*** 'Ta on minust lõbusam'.

8. Üks joon, mis on seto keelele iseloomulik, on muu eesti keelega (ja muude eesti murretega) võrreldes sagedasem afiksaaladverbi *ära* kasutus, mida kasutatakse oluliselt sagedamini kui muid afiksaaladverbe seto keeles (Uiboed 2010). Huvitaval kombel võib see esineda samas lauses ka teiste afiksaaladverbidega, nt lauses *ma'raq omma **är** joq **valmist** lännüq*. Võimalik, et tegemist on vene keele mõjul suurenenud vajadusega märkida aspekti ning *ära* on sellesse funktsiooni üldistunud.

9. Varieerumist võib täheldada ka tingiva kõneviisi kasutamisel. Üldiselt domineerib salvestatud tekstide põhjal idapoolses setos *nUq*-lõpuline konditsionaal, eriti kontekstides, kus tegemist on minevikuajale viitamisega, nt *mälehtä ei tuud et kohki tuud **olnu*** (vrd kirjakeelega 'oleks olnud'), *ku **tulnu-s** kalhoosi jummal' siin nii pallo **olnu** nuuri*. Ent võimalik on seda kasutada ka olevikus: *kui mul uma jalaga sõkku massin **olnu** alalõ sis ma küll viil*. Kasutusel on ka *si*-tunnuseline konditsionaal, nt *hoppõn käve jah*

vahetepääl pantti mõni lats ka viil sinnä karpi et ajasi hobõst. S. Iva (2007: 95) põhjal on *nUq*-tunnuseline tingiv kõneviis tekkinud läänevõru alal ja levinud sealt ida poole. H. Keem peab seda pigem vanema põlve eripäraks ning väljajäteliseks: “Vanem põlvkond on hakanud tingivas kõneviisis *olõss* arvel kokku hoidma.” (Keem 1997: 48) Pajusalu&Muižniece (1997) on *nUq*-tunnuselist konditsionaali seostanud vene mõjuga, kus samuti moodustatakse konditsionaal mineviku partitsiibist ning partiklist *by*. *nUq*-konditsionaali rohke kasutus idapoolsel seto alal toetab seda oletust, ent selgitust vajaks kindlasti *si-* ja *nUq*-tunnuselise konditsionaali vahekord ja funktsioonid.

10. Varieerumist tuleb ette veel mõningate konstruktsioonide puhul. Keem (1997) ja enne teda juba Wiedemann (1864) on kirjeldanud impersonaalset kujunenud passiivikonstruktsioone, kus tavalistele impersonaalilõppudele lisatakse isikulõpp, nt *antit* ‘sind anti’, *antime* ‘meid anti’ jne. (vt Wiedemann 2002: 93). Tänapäeval ilmneb see konstruktsioon vaid 3. isiku puhul, kui nimisõna (mis semantiliselt on verbi tegevusobjekt, mitte tegija) on mitmuses, nt *ja siss puisalõ `koetiva `rõivaq vai ummõldevaq* ‘ja siis poistele kooti rõivad või õmmeldi’ (näide murdekorpuselt, Põhja-Seto⁴). Üritades välja selgitada nähtuse levikut Setomaal, tuli taas välja idaseto ja põhjaseto erinevus. Idasetos (Petersist ida pool paiknevates külades, peam Irboska nulk) peeti vastuvõetavaks ainult impersonaalset konstruktsiooni nagu näiteks *hainaq anti lambilõ ette* (küsitlesime kolme keelejuhti), ning peeti vastuvõetamatuks lauset *hainaq antiva lambilõ ette*, põhjasetos (Tsätski nulk) aga kasutati impersonaalset kujunenud passiivi järjekindlalt, nt *pantiva latsõq kodo magama tarrõ; pesetivõq reheq ärq ja* (Lõpolje k).

4.2. Vene mõju

Eelnevalt oli juba viiteid võimalikule vene keele mõjule Petserimaa setode keeles. Loomulikult on enam vene keele mõjusid neil keelejuhtidel, kelle suhtlusvõrgustikku kuulub enam venekeelseid inimesi (nt kel on venekeelne abikaasa, lapsed või lähe-

---

⁴ vt <http://www.murre.ut.ee/murdekorpus/>

dased venekeelsed naabrid). Järgnevalt on toodud näiteid vene mõjust seto keeles, mille puhul vene eeskuju on suhteliselt ilme.

1. Enim on vene keele mõju tunda sõnavaras. Lisaks vanadele vene laenudele (nt *präätamä* < прясть ‘ketrama’) on keelejuhtide kõnes eri hulgal uemaid laensõnu, nt *naverna* (< *наверное* ‘kindlalt, täpselt; kindlasti’; *a koh mu vanaimä rõivaq / noh naverna täl õks oll s- tütrid / kol tütärd oll sis*), *liisna* (< *лишний* ‘(üle)liigne’; *ku liisna ma sündümisest saani olõ // seol Vinne riigilõ*). Lisaks kasutatakse kindlaksujunenud venekeelseid termineid, nt *startava summa*, *fenno-ugorskava fonda*.

2. Et kontaktid vene keelega on äärmiselt tugevad, leiab vene mõjusid ka süntaksist. Paljudel keelejuhtidel on venepärast daativikasutust, nt *mullõ~mul um 73 aastaka avida mullõ*. Sageli markeeritakse vene keele eeskujul daativiga ka nimi- ja asesõnaline nimisõna täiend, mis nii põhja- kui ka lõunaeesti keeles on omastavas käändes, nt *kes tuu pernaanõ om toolõ talolõ?* pro *tuu talo pernaanõ*; *ta om klaverilõ oppaja* pro *klaverioppaja*. Tõenäoliselt vene keele mõjul esines allatiivi ka adessiivi asemel, nt *noq ommaq ka väega abimeheq kõik mullõ*.

3. Mitmed keelejuhid moodustavad üldküsilauseid samamoodi, nagu seda tehakse vene keeles, st üldküsilause on väitlausekujuline ning küsimuseks vormistatakse see peamiselt intonatsiooni abil, nt *Siih küläh om vindläisi? Su poig är lõpõf kooli?*

5. Kokkuvõte

Petserimaa setode kogukond kahaneb üsna kiiresti. Teisel ekspeditsioonil olles saime teada, et vahepeal on manala teed läinud kuus inimest, kellega olime eelmisel ekspeditsioonil ehk aasta varem kohtunud ja juttu ajanud. Praeguseks on veel kaks küsitletut jäädavalt lahkunud. Kuna hääbumine on kiire, siis on viimane aeg keelealasteks välitöödeks, enne kui on pöördumatult hilja.

Kõik välitööde helisalvestised on tehtud digitaalselt ja neid talletatakse Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis. Koopiad on osaliselt (folkloorne materjal) olemas ka Eesti Rahvaluule Arhiivis. Salvestisi kasutatakse teaduslikus uurimises.

töös ning neid litereeritakse ka eesti murrete ja sugulaskeelte andmebaasi jaoks, samuti võru-seto keelekorpuse jaoks.

Kuigi Petserimaa setod elavad hajali tugevas venekeelses keskkonnas, räägivad nad vanapärasest seto keelt, kus esineb pigem vene kui eesti keele mõjusid. Käsitletud keelelised jooned on tähelepanekud tööde esimesest etapist ning vajaksid kindlasti edaspidi põhjalikumat käsitlust.

Grethe Juhkason, Liina Lindström, Helen Plado
Tartu Ülikool, Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Ülikooli 18, 50090 Tartu
grethe.juhkason@ut.ee
liina.lindstrom@ut.ee
helen.plado@ut.ee

Andreas Kalkun
Eesti Kirjandusmuuseum
Vanemuise 42, 51003 Tartu
setu@ut.ee

Kirjandus

- Ernits, Villem 1921:** Setumaalt. Rahvuskoosolek venestatud Setu külas Kuusinitsas. – *Päevaleht* nr 305, 14.11, 3.
- Hurt, Jakob 1904:** *Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega.* Ezimene köide. Helsingis Soome Kirjanduse Seltsi kulu ja kirjadega.
- Iva, Sulev 2007:** *Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem.* Dissertationes philologiae estonicae universitatis tartuensis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Juhkason, Grethe 2011:** Võru momentaanid ja frekventatiivid. Käsikirjaline magistritöö Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Jääts, Indrek 1998:** *Setude etniline identiteet.* Studia Ethnologica Tartuensia 1. Tartu: Tartu Ülikool.
- Keem, Hella 1997:** *Võru keel.* Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.

- Keem, Hella, Inge Käsi 2002:** *Võru murde tekstid. Eesti murded VI*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Lillak, Anti 2009:** Nulgad. – *Setomaa 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum. 320–321.
- Lindström, Liina 1997:** Eitus võru murde suulises kõnes. – *Läänemeresoome lõunapiir*. K. Pajusalu, S. Iva (toim). Võro Instituudi toimõtisõq 1. Võro, 143–154.
- Lõuna, Kalle 2003:** *Petserimaa. Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. Loodus, aeg, inimene*. Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Lõunaleht** = <http://www.lounaleht.ee/index.php?page=1&id=4749>.
- Mägiste, Julius 1957:** Petserimaast, selle uurimisest ja setude päritolust. – *Meie maa. Eesti sõnas ja pildis IV. Lõuna-Eesti*. Toimetanud Bernard Kangro ja Valev Uibopuu. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 165–173.
- Pajusalu, Karl 1999:** Lõunaeeesti murdekeskused ja -perifeeriad. – K. Pajusalu, T. Tender (toim) *Õdagumeresoome veere-maaq. Läänemeresoome perifeeriad*. Võro Instituudi toimetised 6. Võro: Võro Instituut, 65–79.
- Pajusalu, Karl 2000:** Lõunaeeesti murdeliigendusest. – K. Pajusalu, S. Iva (toim) *Õdagumeresoome piirisüämeq. Keskused läänemeresoome piiridel*. Võro Instituudi toimetised 10. Võro: Võro Instituut, 76–86.
- Pajusalu jt 2002** = Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2002. *Eesti murded ja kohanimed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pajusalu, Karl, Liina Muižniece 1997:** Mineviku partitsiibi grammatikaliseerumisest lõunaeeesti murretes. – *Läänemeresoome lõunapiir*. K. Pajusalu, S. Iva (toim) Võro Instituudi toimõtisõq 1. Võro. 96–101.
- Seto** = Cero – АФУН, <http://www.afunrf.ru/narodyi/seto/>.
- Setumaa 1928** = *Eesti maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus III. Setumaa*. Toim. A. Tammekann, E. Kant, J. V. Veski. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1928.
- Uiboaed, Kristel 2010:** Ühendverbid eesti murretes. – *Keel ja Kirjandus* 1, 17–36.

Wiedemann, Ferdinand Johann 2002 [1864]: *Versuch ueber den werroehstnischen Dialekt*. Uurimus Võru murdest. Tõlkinud Inge Annom. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 20. Tartu.

Grethe Juhkason, Andreas Kalkun, Liina Lindström, Helen Plado: Petserimaa setodõst ja näide keelest 2010.-2011. aastaga välitõie perrä

Seon kirotusõn kaias seto kiilt, nigu tuud kõnõldi Petserimaal 2010. ja 2011. aastagal tettüisi välitõie aigo, miä ommaki seo kirotusõ alossõs. Tan seletedäs seto keele sotsiolingvistilist saiso Petseri rajoonin ja morfosüntaktiidsi umahuisi. Seto kiilt um traditsioonilidsõlt peet Eesti keele Võro murdõ Seto murrakus, a Vinnemaal ommaq setoq saanuq umaette rahva staatusõ. Mitmõsugumaidisi lättide perrä om arvat seto keele kõnõlõjijt ollõv Petseri rajoonin 200–300 ümbre. Välitõie aigo küsütelimi 70 inemist ja võtimi üles 100 tunni keele- ja rahvaluulõmatõrjaali.

Artikli edimädsen jaon seletedäs seto keele kõnõlõjijidõ saiso Petseri rajoonin ja andas vähä sotsiolingvistilist tagapõhja.

Tõõnõ jago and ülekaehusõ seto keele morfosüntaksi tunnusojoonist: vanost keelejoonist, miä ommaq häste alalõ püsünüq Vinnemaa poolõ pääl kõnõldun seto keelen. Niisama tulõ juttu vinne keele mõost seto keele morfosüntaksile.

Tähüssõnaq: lõunõeesti murdõq, seto kiil, morfosüntaks, vinne mõjo

Märksõnad: lõunaeesti murded, Seto murre, morfosüntaks, vinne mõju

Grethe Juhkason, Andreas Kalkun, Liina Lindström, Helen Plado: Setos of the Pechorsky District: on their current situation and their language, based on fieldwork from 2010-2011

This paper discusses the South Estonian Seto dialect, as spoken in Pechorsky District (Russian Federation), based on fieldwork from 2010 and 2011. The aim of the article is to describe the sociolinguistic situation of the Seto dialect in Pechorsky District and its morphosyntactic features. The Seto dialect has traditionally been seen as a sub-dialect of the South Estonian Võru dialect, but in Russia, Seto has officially gained the status of a separate nation. According to the various available sources, the number of Seto speakers in Pechorsky District is around 200-300. During fieldwork, we have interviewed 70 people and recorded 100 hours of linguistic and folkloristic data.

The first part of the article describes the situation of Seto speakers in Pechorsky District and gives some sociolinguistic background. The second part of the article gives an overview of morphosyntactic features of the Seto dialect: older linguistic features which are well preserved in the Seto dialect spoken in Russia, and Russian influence on Seto morphosyntax.

Keywords: South Estonian dialects, Seto dialect, morphosyntax, Russian influence